

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З КУЛЬТУРИ МОВИ В СЕРТИФІКАЦІЙНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто тестові завдання з культури мови в сертифікаційній роботі з української мови і літератури національного зовнішнього незалежного оцінювання. З'ясовано їхню кількість, тематику та причини складності таких завдань; накреслено шляхи подолання негативної ситуації.

Ключові слова: культура мови, тестове завдання, складність тестового завдання, акцентологічні норми мови, лексичні норми мови, граматичні норми мови.

В статье проанализированы тестовые задания по культуре речи, представленные в сертификационной работе по украинскому языку и литературе национального внешнего независимого тестирования. Определено их количество, причины сложности таких заданий и поданы рекомендации по изменению негативной ситуации.

Ключевые слова: культура речи, тестовое задание, сложность тестового задания, акцентологические нормы языка, лексические нормы языка, грамматические нормы языка.

The article analyzes the tests in the certification work with the Ukrainian language and literature of the independent external evaluation (further – IEE). To set purpose implies fulfillment of the following tasks: to find out the reasons for the complexity of these tasks; to outline ways to overcome this situation.

The issues of language culture testing have been already represented from the beginning of its introduction in 2008. It mainly tests with the choice of a correct answer from four or five proposed. Gradually the number of tasks increases. Statistical indicators of fulfillment tests with the language culture suggests that they never fall into the category of «light», especially «very easy» for complexity.

Analysis of the psychometric indexes of tests in the national testing allows to do the following conclusions:

– almost equal distribution of answers of participants testing on some tests indicates about a «blind» guessing, not on solid knowledge of graduates. The Ukrainian language skills have not been formed in the pupils because adults, which speech uses pupils barely follow the linguistic regime in the school;

– the most difficult are traditionally tests from accentual (emphasis of words),

lexical (knowledge of lexical meaning; pleonasm), morphological (refer to time; coordination nouns with numerals, use of prepositions, respect for rules government) and syntactic (violation of communication with those pronouns according to which they point; misconstruction sentences with participial and adverbial-participial constructions) norms of modern Ukrainian language;

– participants can not cope with test tasks that require knowledge of lexical meanings of words, rules and principles of control clauses in Ukrainian;

– need to reallocate hours of language learning in the senior class taking into account the hours in preparation for the IEE.

Key words: culture language, test task, the complexity of the test tasks, accentual norms of language, lexical norms of language, grammatical norms of language.

Питання культури української мови як ніколи гостро постало із здобуттям Україною незалежності, оскільки обшир використання нашої мови збільшився. Норми літературної мови подавалися не лише в науково-популярних виданнях [1; 2; 5; 13; 15; 17], а й у довідниках знаних в Україні науковців [2; 9; 6; 10; 20]. Теоретично проблема культури мови осмислювалася в працях Л. Струганець [21; 22], І. Фаріон [26] та ін.

Науковці по-різному визначають це поняття (пор.: культура мови – 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика в державі [21, с. 31] і культура мовлення – свідоме, цілеспрямоване й критичне використання засобів тієї мови, якою здійснюється міжмовна комунікація; володіння нормами усної і писемної форм літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети і змісту спілкування [4, с. 95]). Останньої думки дотримуються автори словника-довідника «Українська мова» [24, с 137–138], «Соціолінгвістичного словника» [8, с. 102–103], С. Я. Єрмоленко [11, с. 263–264].

В аспекті нашого дослідження послуговуватимемося таким визначенням поняття «культура мови» – рівень володіння нормами усної і писемної літературної мови в різних сферах

спілкування, уміння свідомо, майстерно й критично користуватися її мовними засобами відповідно до мети й умов спілкування [25, с. 169], бо за мету статті ставимо проаналізувати тестові завдання з культури мови в сертифікаційній роботі з української мови і літератури зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО)¹. Як завдання визначаємо з'ясування причини складності подібних завдань, накреслення шляхів подолання негативної ситуації.

Питання з культури мови в національному ЗНО представлені вже від початку його обов'язкового запровадження 2008 р. Вони формулюються переважно як тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді із чотирьох або п'яти запропонованих: «Граматичну помилку допущено в реченні (Читаючи цей роман, у моїх очах з'явилися сльози²)» (2008); «Неправильно побудовано словосполучення (п'ятнадцять хвилин десятого)» (2008); «Граматично правильно утворено словосполучення (виплатити по сто гривень)» (2009); «Правильно узгоджений числівник з іменником у реченні (Квартет утворюють чотири виконавці)» (2009) тощо. Тематично тестові завдання з культури мови охоплюють переважно орфоепічні норми української мови («Підкреслена буква позначає однаковий звук у кожному слові рядка (садочок, футбoліст, дивина)» (2009); граматичні («Граматичну помилку допущено в рядку (найбільш вищий пагорб)» (2010); «Граматичну помилку допущено в реченні (Остап Вишня палко захоплювався та змальовував на сторінках своїх творів дивовижну українську природу)» (2010).

Поступово тест з української мови набуває більшого практичного спрямування, ним починають перевіряти вміння користуватися мовою, застосовувати правила в нових ситуаціях, а не лише знання метамови мовознавства. Відповідно кількість тестових завдань на застосування знань, умінь і навичок

¹ За винятком тестових завдань на орфографічні та пунктуаційні норми сучасної української літературної мови.

² Як приклади наводимо лише умову тестового завдання та правильну відповідь (у дужках).

збільшується зокрема й кількість тестових завдань з культури мови (пор. 2008–2010 рр. – 4, 2011–2015 рр. – 6, загальна кількість тестових завдань з вибором однієї відповіді – 23).

Тестове завдання з культури мови автор задумує як легке або оптимальне за складністю. Складність тестового завдання належить до основних психометричних характеристик тесту. За прийнятим у тестології положенням, складність тестового завдання – це успішність учасників тестування у виконанні цього завдання, яку визначають як відношення кількості балів, що набрали всі учасники тестування за виконання певного завдання, до максимальної кількості балів, яку вони могли б отримати за його виконання, виражену у відсотках.

У національній тестології прийняті такі показники складності тестових завдань:

відсоток виконання	характеристика завдання
понад 80 %	дуже легкі
60–79 %	легкі
40–59 %	оптимальні
20–39 %	складні
19 і нижче	дуже складні [14, с. 115]

Статистичні показники аналізованих тестових завдань свідчать, що вони ніколи за майже десятилітню історію національного ЗНО не потрапляли до категорії «легких», тим більше до категорії «дуже легких», хоч, наприклад, завдання на знання орфоепічних норм сучасної української літературної мови розташовані на початку сертифікаційної роботи, а отже, відповідно до правил укладання сертифікаційної роботи, повинні бути легкими. Відповіді тестованих переводять їх до категорії «оптимальних», а подекуди навіть «складних» завдань. Серед учасників першої сесії ЗНО 2011 р. маємо такий розподіл відповідей на завдання «На другий склад падає наголос у слові одинадцять (19,50 %), черговий (25,83 %), цемент* (42,81 %)», кидати (8,26 %), поки (3,26 %)»; серед учасників другої сесії того

³ Правильну відповідь повинні набирати найбільше учасників тестування.

самого року такий: «кропива (19,49 %), псевдонім (11,52 %), запитання (10,31 %), ознака* (39,79 %), осока (18,61 %)». Незважаючи на щорічний аналіз результатів ЗНО й численні рекомендації щодо вдосконалення викладання мови в школі, ситуація не змінилася й 2015 р.: маємо такий розподіл відповідей на четверте завдання сертифікаційної роботи з української мови і літератури «Перший склад наголошений у слові дочка (17,68 %), дрова* (46,03 %), жалюзі (25,64 %), жаркий (10,16 %)». Вражає не низький відсоток правильних відповідей, а занадто високий помилкових, оскільки багато слів, що подано в завданнях, наводять у шкільних підручниках, наприклад [18, с. 120, 121, 136 тощо; 7, с. 287; 12, с. 214–234]. Зрозуміло, що п'ятикласники не будуть заглядати в кінець підручника й самостійно вчитися наголошувати слова, потрібна цілеспрямована робота вчителя із цих питань. Рекомендуємо задавати учням завчати напам'ять певну кількість слів на кожний урок й обов'язково перевіряти, як вони наголошують вивчені слова (щось на зразок методики вивчення слів іноземної мови). Варто також пам'ятати, що учні, а особливо молодших класів, наслідують мовлення авторитетів і кумирів, тому вчителі передусім повинні бути ретельними у власному мовленні.

Як відомо, наголос в українській мові рухомий, тому система акцентуації в нашій мові різноманітна. Утім, простежити певні закономірності в ній усе ж можна (див., наприклад, [16, с. 160–168; 17, с. 31–38; 23, с. 21–71; 26, с. 46–60]), а отже, цього можна навчити й учнів.

Щорічно сертифікаційна робота містить і тестові завдання, що перевіряють знання лексичних норм літературної мови. Аналіз виконання таких завдань дав несподівані результати: до 25 % випускників шкіл не знають лексичних значень багатьох слів сучасної мови, бо як можна пояснити те, що 23,55 % абітурієнтів як відповідь на завдання «Помилково вжито слово в рядку» обирають дистрактор (неправильна відповідь) «перекладати сербською» (перша сесія, 2011 р.) або «винайняв квартиру в центрі» (39,15 %, перша сесія, 2012 р.). Порівняно низький з очікуваним правильний результат мало тестове

завдання «Лексично неправильне словосполучення утворить іменник *легіон* із прикметником іноземний (10,95 %), почесний (16,83 %), військовий (15,93 %), промисловий* (44,95 %), жіночий (10,99 %)» (перша сесія, 2012 р.) або тестове завдання «Лексично неправильне словосполучення утворить іменник *навичка* із прикметником рухова (25,34 %), шкідлива* (30,51 %), практична (10,78 %), граматична (23,93 %), життєва (9,19 %)» (друга сесія, 2012 р.).

До складних наближаються тестові завдання, у яких потрібно виявити таке порушення лексичної норми літературної мови, як плеоназм (пор. «Лексичної помилки *немає* в рядку несподіваний сюрприз (21,48 %), пам'ятний сувенір (13,41 %), вільна вакансія (29,37 %), чинний закон* (35,24 %)» (друга сесія, 2013 р.) та «Лексичну помилку допущено в рядку церковний канон (10,43 %), раритетні видання (16,81 %), депутатські привілеї (14,03 %), фінішна дистанція (35,89 %), меморіальний пам'ятник* (22,40 %)» (перша сесія, 2014 р.).

Плеоназм – багатослів'я, зворот, який містить у собі зайві слова з однаковими чи близькими значеннями [21, с. 49]. Класичними прикладами плеоназму є грудень місяць, моя автобіографія, перший дебют тощо. Типовими тавтологіями є, наприклад, такі: вільна вакансія – у слові *вакансія* вже є значення ‘вільний’; *вакансія* – ‘вільне місце, посада’; близькі контакти – у слові *контакт* є значення ‘дотичність, зв'язок, узаємодія’, які дублюють слово *близькі*; контакти не можуть бути далекими; зашкодили шкідливі умови – невмотивовано поряд стоять однокореневі слова; треба прибрати одне з них, наприклад: *зашкодили складні умови* або *вплинули шкідливі умови*; корективи та поправки – значенням слова *корективи* є ‘поправка, часткове виправлення чи зміна’; остаточний результат – у слові *результат* міститься значення ‘закінчення чогось’, тому варто прибрати слово *остаточний*, яке також містить значення ‘кінець, підсумок, залишок’; перша прем'єра – слово *прем'єра* означає ‘перший показ театральної вистави’, отже, слово *перша* зайве; підсумковий результат – слова є синонімами, у слові *результат* є значення ‘підсумок’; преїскурант цін – слово *преїскурант* означає ‘поточні

ціни, перелік цін’, отже, має в собі значення ‘ціна’; справжні факти – слово *факти* має значення ‘справжні, невігадані події, явища, які сприймаються непроцесуально’, тобто слово *справжні* зайве; ставитися по відношенню до когось – слова *ставлення* й *відношення* мають спільне, хоча й не однакове значення, тому вислів слід спростити, наприклад: *ставитися до когось* або *відноситися до чогось*; творчі ідеї – слово *ідея* містить елемент значення ‘творчість’, ідеї не можуть бути нетворчими; хронометраж часу – слово *хронометраж* означає ‘вимірювання часу’, тому слово *час* зайве; а також: період часу. Цей ряд поширює прикладами із сучасного життя З. Сікорська в статті «Чужомовний пересит як чинник загрози національно-мовному відродженню»: рейдерський напад, рейдерське загарбання, підкуплений корупціонер, низькопробна попса, Народно-демократична партія, легімітизувати закон, адекватний відповідник, одностайний консенсус, таємна конспірація, заборонена контрабанда, молоді юнаки тощо [19, с. 11].

Ефективними, на нашу думку, завданнями на уникнення багатослів’я будуть завдання для з’ясування лексичного значення кожного слова плеонастичного звороту, щоб зробити висновок про доцільність уживання таких словосполучень, а не просто констатувати помилкові вирази.

Вищими є показники правильних відповідей на тестові завдання, де помилково вжита суржикова форма (наприклад, ювілейні міроприємства* (67,20 %) (друга сесія, 2011 р.), давно знати друг друга* (76,98 %) (друга сесія, 2012 р.), бувший у користуванні* (67,79 %) (перша сесія, 2013 р.).

Наведені результати, на нашу думку, свідчать про те, що окремі порушення лексичних норм у школі відпрацьовують ретельніше, на інші увагу звертають менше.

Порівно складними традиційно залишаються тестові завдання на знання граматичних норм, зокрема:

– на позначення часу в українській мові (пор. «Неправильно побудовано словосполучення на позначення часу десять (хвилин) на десяту (17,40 %), чверть на одинадцятку (16,37 %), без п’ятнадцяти десять* (29,46 %), пів на дванадцятку (12,18 %), за

десять (хвилин) шоста (24,26 %)» (друга сесія, 2011 р.); «Граматично правильна відповідь на запитання «*Котра година?*» дванадцять тридцять (17,44 %), половина дев'ятої (15,00 %), десять хвилин першої (17,36 %), без двадцяти десять (13,07 %), за п'ять одинадцята* (36,93 %)» (друга сесія, 2012 р.);

– на узгодження іменників із числівниками («Правильно поєднано іменник з числівником у рядку обидва хлопця (21,20 %), чотири поверха (13,93 %), три десятих метри (9,88 %), два випускники* (33,28 %), сто два клена (21,38 %)» (перша сесія, 2013 р.);

– на вживання прийменників, переважно прийменника *по* («Правильно вжито прийменник у варіанті виконувати по зразку (14,91 %), вишивати по шовку* (42,23 %), лекція по історії (16,04 %), проживати по адресі (14,18 %), їхати по виклику» (12,33 %) (перша сесія, 2012 р.); «Неправильно вжито прийменник у реченні: Школярі знову мають вимушені канікули із-за лютих морозів* (46,06 %)» (друга сесія, 2012 р.); «Прийменник помилково вжито в реченні: Гол забили через помилку центрального захисника (9,12 %). Забудову здійснено згідно з ухвалою міської ради (17,55 %). Завдяки бурі зруйновано багато автомобільних доріг* (46,92 %). Літня екзаменаційна сесія триває аж до липня (25,97 %)» (друга сесія, 2013 р.).

Найбільше помилок учасники тестування припускаються в тестових завданнях на дотримання правил керування в українській мові. Складність таких тестових завдань залишається в межах показника «оптимальні» (пор. «Граматичну помилку допущено в рядку запобігати руйнування* (69,23 %)» (перша сесія, 2013 р.), але дивує високий відсоток (захворіти на бронхіт (14,55 %) (перша сесія, 2013 р.) неправильних відповідей на схожі завдання.

Серед питань на типові порушення синтаксичних норм, традиційно представлених на ЗНО, потрібно назвати такі:

– порушення зв'язку займенників з тими словами, на які вони вказують. Зокрема, правильну відповідь на тестове завдання «Неправильно побудовано речення: Письменник прагнув розповісти про внутрішній світ Івана Дідуха і чому він емігрує»*

2011 р. (перша сесія) дало 44,97 % учасників ЗНО. Приблизно таким самим є відсоток учасників 2013 р. (перша сесія), які успішно впоралися із цим завданням (40,38 %);

– стилістично не виправдане відділення дієприкметникового звороту від означуваного слова. З тестовим завданням «Грамаптичну помилку допущено в реченні: Степ розлігся перед мандрівником, який переливався барвами весняного цвіту»* 2014 р. впоралося лише 45,11 % учасників другої сесії;

– неправильна побудова речень з дієприслівниковим зворотом («Неправильно побудовано речення: Ще не ходячи до школи, мама читала мені вірші Марійки Підгірянки»* (64,68 %) (перша сесія, 2012 р.). Не змінилася ситуація й 2014 р. («Грамаптично правильне продовження речення «Купуючи мобільний телефон,..» наведено в рядку не забудьте уточнити термін гарантії»* (60,02 %) (перша сесія, 2014 р.).

І якщо порушення акцентологічних, морфологічних норм літературної мови в мовленні учасників ЗНО можна хоч би частково пояснити впливом суржикового усного мовлення (для випускників східних територій), діалектного мовлення (для західних), впливом двомовного теле- та радіоефіру, то порушення синтаксичних норм виникає, на нашу думку, винятково через недостатність уваги до цієї теми в шкільному курсі української мови. Йдеться не про кількість годин (у 8-му класі в шкільній програмі передбачено 10 годин на вивчення речень з відокремленими членами й окремо зазначено, що учні повинні вміти правильно будувати речення з дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами), а йдеться про формування навичок будувати такі речення.

Отже, аналіз психометричних показників тестових завдань у національному ЗНО дає змогу зробити такі висновки:

– майже однаковий розподіл відповідей учасників ЗНО на деякі тестові завдання свідчить про «сліпе» вгадування, а не про міцні знання випускників. В учнів не сформовані навички користування українською мовою, оскільки дорослі, мовлення яких наслідують учні, майже не дотримуються мовного режиму в школі;

– найскладнішими традиційно залишаються тестові завдання щодо акцентологічних, лексичних та граматичних норм сучасної української мови;

– учасники тестування не можуть упоратися з тестовими завданнями, що передбачають знання лексичних значень слів, правил керування та принципів побудови речень української мови;

– потрібний, на нашу думку, перерозподіл годин на вивчення мови у випускному класі з урахуванням годин на підготовку до складання зовнішнього незалежного оцінювання й закріплення цього в шкільній програмі.

Бібліографічні посилання

1. **Антисуржик.** Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
2. **Антисуржик** ділової мови / уклад. Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська. – Луганськ : Вид-во ЛДКМ, 2011. – 220 с.
3. **Антоненко-Давидович Б. Д.** Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Книга, 2010. – 252 с.
4. **Бацевич Ф. С.** Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
5. **Вихованець І. Р.** Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець. – К. : Пульсари, 2012. – 160 с.
6. **Волощак М.** Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання / М. Волощак. – К. : М. Волощак, 2007. – 224 с.
7. **Глазова О. П.** Рідна мова : підручник для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов. – К. : Педагогічна преса, 2005. – 288 с.
8. **Голікова Н. С.** Соціолінгвістичний словник : словник-довідник / Н. С. Голікова, В. В. Корольова. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2015. – 240 с.
9. **Головащук С. І.** Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 2010. – 432 с.

10. **Довідник** з культури мови / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Н. М. Сологуб та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища шк., 2005. – 399 с.
11. **Єрмоленко С. Я.** Культура мови / С. Я. Єрмоленко // **Українська мова.** Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
12. **Єрмоленко С. Я.** Рідна мова : підручник для 5-го кл. / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2005. – 240 с.
13. **Караванський С.** До зір крізь терня, або хочу бути редактором / С. Караванський. – Львів : БаК, 2008. – 120 с.
14. **Короткий** тестологічний словник-довідник / упор. Л. Т. Коваленко. – К. : Грамота, 2008. – 160 с.
15. **Культура** мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – К. : Довіра, 2000. – 169 с.
16. **Микитюк О. Р.** Сучасна українська мова : самобутність, система, норма / О. Р. Микитюк. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2010. – 440 с.
17. **Пономарів О. Д.** Українське слово для всіх і для кожного / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 360 с.
18. **Рідна мова** : підручник для 5-го кл. / Г. Р. Передрій, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова, Я. І. Остаф. – К. : Освіта, 2002. – 254 с.
19. **Сікорська З. С.** Чужомовний пересит як чинник загрози національно-мовному відродженню / З. С. Сікорська // Український смисл. – 2008. – № 3–4. – С. 7–20.
20. **Словник-довідник** з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.
21. **Струганець Л.** Культура мови. Словник термінів / Л. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
22. **Струганець Л.** Теоретичні основи культури мови / Л. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1997.

– 96 с.

23. **Тележкіна О. О.** Говоримо та пишемо українською правильно і красиво / О. О. Тележкіна. – Харків : Основа, 2012. – 249 с.
24. **Українська мова** : словник-довідник / за заг. ред. проф. А. П. Загнітка. – Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 144 с.
25. **Українська мова.** Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. – К. : Майстер-клас, 2011. – 400 с.
26. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.